

Quincentenario filolog
ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

КЊИГА V.

БЕОГРАД 1925—1926.

Ikavsko-jekavski govor M. Radnića.

Mihajlo Radnić rodio se je g. 1636 u Kaloči u Ugarskoj (Horanyi, *Memoria* III, 110), koji je grad vaļada tada pripadao Bačkoj, to jest staroj ugarskoj bačkoj županiji (sada pripada peštanskoj); po svoj prilici on sam i njegova familija pripadali su Buñevcima što se u Kaloči, a naročito u njenoj okolini, spominu najkasnije već krajem XVII. vijeka, jer se on u svojim djelima piše Fra Mihajlo Radnić „Bačanin“¹ a latinski „Fr. Michael Radnich à Bačka“. Stupivši u frañevački red, bio je, poslije, 3 godine starješina frañevačkoga manastira u Budimu a 5 godina poglavica frañevačke provincije „Bosne Argentine“ (Horanyi *l. l.*), koja je u to doba obuhvatala, osim Bosne, i Slavoniju i naše krajeve u južnoj i središnjoj Ugarskoj sve do Budima. On sam, na natpisnom listu oba svoja djela, govori za sebe da je „pripovijedatelj, štilac generali, jurve za ministra i kuštod provincije Bosne Argentine“, a u posveti jednoga od ta dva djela (*Pogrđeñie ispraznosti od svijeta*) govori da su ga razni poslovi zadržavali da ga svrší, naime „kapelanstvo u Biogradu, sekretarstvo moje provincije“ i „najposlije sada putujući u Špañu kuštodom na kapitō generali za obrati svemu Redu momu starešinu“. U Rimu je dovršio to djelo, a moļebit i drugo (*Razmišļañia pribogomiona*), i oba je štampao u Rimu g. 1683. Umro je u Budimu 2. februara 1703 (Szinnyei J., *Magyar Írók* XI, 373).

Maretić u svojoj *Istoriji hrv. pravopisa* daje na str. 135-139 pregled Radnićeve grafike i ortografije u njegovu *Pogrđeñu*, po kojemu se vidi da Radnić miješa ikavski i jekavski izgovor, pa se već po primjerima što se tu spominu vidi da Radnić obično ima ikavski izgovor ako je slog kratak, a jekavski ako je slog dug. Budući da bi to bio, koliko ja znam, najstariji slučaj gdje se u našem jeziku na taj način miješaju oba ta izgovora, pogledao sam može li se to potvrditi samim R-ćevim tekstom, pa sam u tu svrhu pregledao početak oba djela (prvih 15 strana *Pogrđeñia* a prvih 25 *Razmišļañia*); znam da bi upravo trebalo pregledati cijeli tekst i jednoga i drugoga djela,

¹ Akad. rječnik ima samo, kao prezime, *Baćanin* a inače za čovjeka iz Bačke samo *Báčvanin*.

ali kako su oba prilično opsežna (*Pogrđenje* broji 566 strana na cijelom listu a *Razmišljanja* 403 na 4ⁱⁿⁱ), to sam taj veliki posao ostavio za drugi put ili drugome poslije mene, a za sada biće dosta i ovo malo, jer sam potpuno uvjeren da će cijela slika u glavnome ostati ista, iako će u detaļu ispasti preciznija.

Ja ću sada prije svega navesti primjere što sam našao na prvih 40 strana; okrenuo sam ih na sadašnju grafiku, a gdje ima raznih oblika jedne iste riječi uzimam ih pod jedan oblik, i to imenice pod nom. sing., pridjeve pod nom. sing. m. a glagole pod infinitiv, te sam sabrao zajedno riječi izvedene od istoga korijena; odvojio sam pak primjere s refleksom praslav. glasa *ě* u korijenu ili osnovi od primjerâ s *ě* u osnovnim završecima i na samom kraju riječi, a uz svaki sam primjer dodao u zagradama broj što kaže koliko sam ga puta našao; samo uz primjere što se nalaze jedan put nema broja.

1. Primjeri s *ě* u korijenu ili osnovi:

běg-: pobignuti (2), bižati (6). — *běh*: biše (ili biše?) 3. sg. imperf. (2). — *běl*: bijeli. — *bělěg*: biłeg, zabiložiti (3), zabiloženje (8), obiložje. — *besěde*: besiditi (4). — *brěme*: brimena (n. pl.). — *čěl*: cijeli, cili (2). — *čěn-*: pricijeñen (2), neiscijeñen; prociñujući (2). — *cvěl-*: cvijeliti (trans.), ucvijelenje. — *cvět*: cvijet, cvit, cvitje (4). — *čověk*: čovik (21), čovičji (2), čoečji, čoečanski (2). — *děl* (pars): dijela g. sg. (2), dila g. sg., odijeliti, odiliti (2), podijeliti (2), podiliti, razdijeljen, razdiļen, razdijelēne (ili razdjelēne?); razdiļuje. — *del-* (opus): djelo (9), dilo (8), dilâ g. pl., dilovati (2), dilovañe, rukodiļa. — *děvica*: divica. — *-giběl*: pogibil (3). — *gněv*: razgnivñen. — *gnězdo*: gnizdo. — *grěh*: grijeh (5), grih (11), sagrišiti, sagrišenje (ili sagrišenje?); grišnik (12), grešnik, grišnica, sagrišuje. — *jěsti*: ujisti, ujesti. — *korěn*: korijeñe (2), iskorijeni 2 sg. imp. — *krěp-*: pokrijepljen; kripost (11), kriposnu. — *lě-* (*li-*): izlijevati, izlivati, premda bi ovo posljedñe moglo imati i etimološko *i*. — *lěk*: likarija. — *lěn*: linost. — *lěp*: lijep (13); lipši (3), najlipše, lipota (53). — *lěs*: lijes (2), lis. — *lěz-*: ulisti (11), ulizenje. — *Mandalěnin*: Mandalinin. — *měd*: mjed. — *medvěd*: medvid. — *měn-*: priminiti (4); primiñuje, primiñujući (2), razmina. — *měr-*: mira (8), mjeriti, izmiriti, neizmiren (2), òmira (7), licumirac, licumirci. — *měs-*: mišajući, izmišan; prĩmisa. — *měsec*: misc (3). — *město*: misto (10), mjesto (5), namisnik. — *mlěko*: mliko. — *něsam*: nisam (često). — *někati*: niče, zanikati (2). — *něki*: niki (5). — *něm*: nim. — *oděća*: odića (3), odjeća. — *pě-*: pivati, pjevañe, spĩvañe (ili spivãñe?), pisna. — *pěna*: pjena. — *pěnez*:

pinez. — *pré-*: u sastavljenim riječima vrlo često i uvijek u obliku *pri-*, pa i gdje je slog dug: *prići*, *pristolje*, *privara* (10), *privarni* (2). — *préd-*: *prid* (često), *pridstaviti*, *napridak* (6); *naprid* (5). — *preko-*: *priko-* (2). — *rěč-*: *riječ* (3), *rič*. — *rěka-*: *rijeka* (4). — *rěz-*: *rizi*, *odriži*, *rizan*, *urizan*. — *scěn-*: *scijeniti* (9), *sciniti* (5); *scjena* (18), ako ne treba čitati ‚*scijěna*‘, premda bi protiv toga govorilo što je 5 puta napisano s dvostrukim *n*, ali se dosta često i inače piše dvostruko slovo poslije vokala koji je bez sumnje dug n. pr. *fallā* (hválā), *strillah* (strijelā), *cillah* (cijěla). — *séd-*: *posidovati* (9), *posjedovati*, *posidovañe*. — *sěk-*: *posječeni* (ili *posijěčeni*?). — *sěna*: *sjena* (3), *sjěna* (*sienna*), jedanput kao da je muškoga roda: *k siennu*, ali lako da je štamparska pogreška mjesto *k sienni*, jer ima na drugome mjestu *za siennu*; *zasjenite!*. — *slěd-*: *slijediti* (9), *sliditi* (7), *usliditi*, *slijědeñe* (ili *sljědeñe*?); *naslidovati* (4), *naslidnik*, *najposlidni* (10), na posjetku. — *slěp-*: *slijep* (3), *slip*, *slijepost*, *slipac*, *zaslijepjen*; *slipoočnice*. — *smě-*: *smijati se* (2), *smijanje* (ili *smijati se*, *smijanje*?). — *sreća*: *srića* (3), *nesrićno*. — *srěd-*: *srida* (6); *sridina* (2). — *starěšina*: *starešina* (3), *starešinstvo*. — *strěl-*: *strila* (2), *strilati*. — *svět* (*mundus*): *svijet* (vrlo često, na prvih 5 strana *Pogrđeña* 53 puta), *svit* (2); *svitovni* (22), *svjetovni*, *svitovñak* (4). — *svět* (*consilium*): *svit* (2), *svjet*, *svitovati* (2). — *svět-* (*lucere*): *svića*, *svitñak*, *svjetli* (2), *prsvitli* (2), *prosvjetljen*; *svitlost* (10), *svjetlost*, *prosvitlati*, *prosvitljuje*. — *těl-*: *tijelo* (8), *tilo*; *tilěsa* (2), *tilesni* (8). — *těr-*: *tirati* (4), *istirati* (4), *odtirati*. — *těsn-*: *tijesan* (2), *tisan* (5); *tiskoća* (2), *tisnoća*. — *těš-*: *utišen* (2), *utišeñe* (15), *utješenje*. — *trěb-*: *potriba* (2), *potreba*, *potriban* (7), *potribit*. — *umětel-*: *umiteon* (2), *umiteonstvo* (2). — *věč-*: *većañe* (2). — *věd-*: *pripovijedati*, *pripovijedalc* (3), *pripovidalc*, *zapovijed* (10), *zapovijedati* (7), *zapovidaoci*; *zapoviditi* (10), *ispovidnik*, *svidocima*. — *věk-*: *vijek* (2), *uvike*; *vični* (9), *privični*, *vječni*, *vikovati*, *vikovni* (8). — *věr-*: *vira*, *vjera*, *virovati* (5), *vjerovati*; *nevirni(h)*, *nevjernije(h)*, *nevirnik* (2). — *věs-*: *obisili*, *višalo* (subst.). — *věst*: *vijest*, *navistiti*; *navištjuje*. — *věšt*: *nevišt*, *viština*, *uvičbati*. — *větar*: *vitar*. — *vrěd-* (*offendere*): *uvrijediti* (5), *uvriditi* (2), *uvrijědeñe* (ili *uvrjědeñje*, *-ñe*?). — *vrědan-*: *vrijedan* (2), *vrijednost* (3). — *vrěme*: *vrijeme* (3), *vrimo* (7); *vr̃mena* itd. (6), *vrimenit* (8), *vrimeprohodkom*. — *zvěr*: *zvirenjem* (d. pl.). — *zvězda*: *zvijezda*; *zvizeni* (2).

2. Primjeri s *ě* u osnovnim završecima:

Amo spadaju završeci zamjenične i pridjevne deklinacije s *ě* na kraju osnove, a onda infinitivne osnove glagolā III^{ie} vrste i nekih

primarnih glagola. Onih prvih primjera ima sva sila, pa ću zato samo spomenuti da odlučno prevladuju jekavski oblici: na prvih 5 strana *Pogrđeńa* nalazi se završetak *-ije*, za g. pl. a ređe za l. pl., 20 puta a *-i* samo 8 puta, *-ijem* (za i. sg., d. i. l. pl.) 40 puta a *-im* samo 7 puta. Pri tome nema razlike među tvrdim i mekim osnovama, pa se n. pr. uz *dobrije* nalazi i *dobri* a uz *mojijem* i *mojim*. Glagoli pak III° vrste izlaze u infinitivu uvijek na *-iti*, n. pr. *zapoviditi*, *hotiti*, *viditi*, *živiti*, *razumiti*, *stiditi se*, *zacrleniti se*, *želiti* itd., pa zato i u aoristu glase *zapovidi*, *vidi*, *hoti*, *ne kti* itd., izjednačuju se dakle sasvim s glagolima IV° vrste, tako da se to uprav i ne mogu shvatiti kao ikavski oblici; jedino *razuměti* zadržava od česti u prezensu svoju prvaańu promjenu, jer uz *razumiš* ima i *razumiješ*, *razumije* (3). A što se kao glagolska imenica nalazi *hoteńe* (2), *hotenje*, *otenje*, to nije prema starijemu *hotěnje*, nego, isto kao i *leteńe*, prema novijem obliku *hoćenje* u kojemu je samo povraćen konzonzant *t* iz ostalih oblika. Primarni glagoli s (dugim) *ě* na kraju osnove imaju mjesto *ńega ije* ili *i: odnijeti, podnijeti, umrijeti, donićete*.

3. Primjeri s *ě* na samom kraju riječi:

dvě: dvije (2). — *poslé*: poslije (13), najposlije (8), posli (2). — *prě*: prije (5), najprije. — *-dě*: gdi (više puta); ondi (3), ondje; ovdj (3), ovdje. — *godě*: godi (više puta). — *dolě*: doli (2). — *gorě*: gori (2).

Kad se pogleda na ove primjere, naročito na one prve pod br. 1, u prvi mah bi se reklo da među njima nema nikakva pravila, jer od riječi koje se nalaze, to jest koje su se našle na prvih 40 strana više negoli par puta, malo je koja kod koje se ne bi miješala oba izgovora — ikavski i jekavski. Ne znači dakle mnogo što se nalazi n. pr. samo *bijeli* (1 put), *cvijeliti* (2), *korijeńe* (2) i *iskorijeniti* (1), *rijeka* (4), ili *gńizdo* (1), *linost* (1), *mliko* (1), ili *besiditi* (4), *divica* (1), *likarija* (1), jer se ne može kazati dali je taj izgovor kod tih riječi proveden u cijela oba djela; ali već nešto znači što se, u kratkim slogovima, nalazi kod *běg-* 8 puta samo ikavski izgovor, kod *bělěg* 12 puta ikavski a samo 1 put jekavski, kod *čovek* 23 i. a uz njih još *čoečji* (1) i *čoečanski* (2), kod *grěh* 14 i.-1 j., kod *lěz-* 12 i., kod *měr-* 20 i.-1 j., kod *ńeki* 5 i., kod *prě*, *prěd-* i *prěko-* samo i. (štaviše i u dugim slogovima kao *prřvara*, *nřprřd* itd.), kod *sěd-* 11 i., kod *slěd-* 11 i.-1 j., kod *těr-* 9 i., kod *těš-* 17 i.-1 j., kod *trěb-* 10 i.-1 j., kod *věr-* 9 i.-3 j., — to dokazuje da u kratkim slogovima, barem kod tih riječi, prevladuje odlučno ikavski izgovor. Prevlađivańe ikavskog izgovora u kratkim

slogovima a jekavskoga u dugim lijepo pokazuju primjeri gdje se izmjenjuju kod riječi od istog korijena ili od iste osnove oblici s kratkim i s dugim *ě*; tako kod *krěp-* ima *pokrijepļen* ali *kripost* (11) i *kriposnu*, kod *lěp* *lijep* (13) ali *lipši*, *najlipše*, *lipota* (53), kod *slěd-slijediti* (9) i *sliditi* (2) ali *naslidovati* (4), *naslidnik*, *najposlidni* (10), *na posledku* (1), kod *svět* (mundus) *svijet* (vrlo često, daleko više od 53 puta, a *svit* samo 2 puta), a s druge strane *svitovni* (22, *svjetovni* 1) i *svitovniak* (4), kod *těl-* *tijelo* (8, *tilo* 1) a *tilěsa* (2), *tilēsni* (8), kod *věk* *vijek* (2) i *uvike*, ali u kratkim slogovima 19 i. oblika a samo 1 put *vječni*. Kod nekih takih riječi prevladuje pak ikavski izgovor i u dugim slogovima: kod *grěh* ima 13 i. a samo 5 j., kod *svět-* (lucere) 4 i. a 3 j., kod *těsn-* 5 i. a 2 j., kod *vrěme* 7 i. a 3 j. Naprotiv sasvim su rijetki slučajevi gdje u kratkim slogovima prevladuje jekavski izgovor, uprav siguran je samo jedan primjer: kod *sěn-* nalazimo samo jekavski izgovor — *sjěna* (3), *k sjenu* (ili *k sjeni*?), *zasjeniteļ* i g. pl. *sjěná*; naprotiv nije siguran primjer *scjena* (18), jer je lako moguće da Radnič nije izgovarao *scjěna*, kao stari Dubrovčani, nego *scijěna*; osim toga nešto je jači broj jekavskih oblika još samo kod *město* gdje, uz *misto* (10) i *namisnik*, imamo i *mjesto* (5). Ako se pak uzmu zajedno sve riječi što imaju u korijenu ili u osnovi glas *ě*, onda još jače izbija prevaga ikavskih oblika u kratkim slogovima; ako naime odbijemo nesigurne primjere i one koji se mogu i drukčije tumačiti (*-lívati*, *nisam*, *pri-*, *zapovidjeti*), izlazi da u 36 riječi (korijenâ i osnovâ) s dugim *ě* ima oko 200 jekavskih oblika a samo 110 ikavskih, dok kod 53 riječi s kratkim *ě* ima 396 ikavskih oblika a samo 32 jekavska. Prevagu jekavskoga izgovora u dugim slogovima lijepo potvrđuju, kako je kazano pod br. 2, osnovni završeci zamjenične i pridjevne deklinacije, dok se završetak *-iti* za *-ěti* kod glagola III^{ce} vrste može tumačiti i prelaženem tih glagola u IV^{tu} vrstu. To isto potvrđuju i primjeri pod br. 3, gdje je *ě* na samom kraju riječi: u dugim slogovima imamo *dvije* (2), *poslije* (13), *najposlije* (8), *prije* (5), *najprije* a samo *posli* (2), a u kratkim *gdi* (više puta), *ondi* (3), *ovdi* (3), *-godí* (više puta), *doli* (2), *gori* (2) a samo po jedan put *ondje* i *ovdje*. Osim velike mase jekavskih i ikavskih oblika imamo i nekoliko ekavskih; ne brojim amo *grešnik* i *starešina* (2), jer je tu, kao inače često u jekavskom govoru, *e* postalo iza glasa *r* od starijega *je*, ali je vrlo čudno što se nalazi i *věcati* (2) mjesto *věčati* (očekivali bismo *viječati*), pa *čoečji* i *čoečanski*; kako to treba tumačiti teško je kazati dok se ne vidi ima li u Radnića još takovih primjera, ali neće nikako biti slučaj da kod *čověk* ima *e* za *ě* samo u slučajevima gdje je ispalo *v* što dijeli *o* od *ě*.

Nema dakle sumnje da Radnić piše mješovitim ikavsko-jekavskim govorom, pri čemu je jekavski izgovor pretežniji u dugim slogovima dok je u kratkim rijedak izuzetak. Pita se sada, je li Radnić tako i govorio? Ja mislim da jest; prije svega teško bi bilo razumjeti zašto bi on, živeći i pišući daleko od čisto jekavskih govora i bez ikakve veze s dubrovačkom literaturom, tako svojem, recimo, čisto ikavskom govoru primiješao dosta veliki broj jekavskih oblika; a onda, kad bi on tako svojevolumeno miješao oba govora, teško da bi pogodio da jekavske oblike uzimlje gotovo samo u dugim slogovima. A ima još nešto što dokazuje da je on pisao po nekom živom govoru: u mojem radu *Der štokavische Dialekt* ja sam na st. 74 iznio dosta primjerâ da u nekim štokavskim dijalektima etimološko *i* pred glasom *r* može prelaziti u *ě*, te se tako i mjesto *mir* i *pir* govori *mijer* i *pijer*; to isto nalazimo i kod Radnića: *mijer* (često), *nemijer* (3), *mijeran* (6), *nemijeran* (3), *pijer*, pa i to odgovara njegovu pravilu a izuzimlje se samo *mjerniji* i priložna veza (*ne stoji*) s *mirom* (= mirno). Istina, u *ńega* ima po jedan put i *zaštijećeńe* (uz *zaštićene*), *udijel* (uz obično *udi!*), *ńijem* (uz obično *ńim*), ali to su sigurno samo štamparske pogreške kojih u oba Radnićeva djela ima vrlo mnogo. Možemo dakle slobodno uzeti da je Radnić zbilja govorio takim mješovitim ikavsko-jekavskim govorom, a to možemo tim prije što i danas ima, kako sam pokazao u spomenutom svojem radu na st. 76 i d., krajeva (Žepče u Bosni i Jablanica u Hercegovini) gdje se govori istim takim mješovitim dijalektom u kojemu za *ě* prevladuje *ije* u dugim slogovima a *i* u kratkim, kao što s druge strane ima i takovih mješovitih dijalekta (u Slavoniji, u bosanskoj Posavini i u Zeti) u kojima, sasvim nasuprot, u dugim slogovima prevladuje *i* a u kratkim *je*.

Teško je kazati kako se to miješanje ima tumačiti, ali za ovakvi govor kakav je Radnićev ja zbilja još uvijek mislim, kako sam kazao u spomenutom mojem radu na st. 82 i d., da je ipak najprilichnije istini da je to govor koji je isprva bio čisto ikavski, pa je počeo od susjednih jekavaca poprimati i jekavski izgovor, i to najprije u dugim slogovima, jer se u nima jasnije čuje jekavski izgovor što se prihvaća. Svakako treba konstatovati da takog mješovitog govora kakav je Radnićev nema, koliko znamo, sjevernije od Žepča; geografski su Radniću bliži mješoviti govori u Slavoniji i u bosanskoj Posavini, ali ti imaju naopako *i* u dugim a *je* u kratkim slogovima, pa zato treba pitati: odakle Radniću *ńegov* mješoviti govor?

Što se pak tiče jekavskih oblika u Radnića treba još spomenuti kako ih on piše; on naime obično piše ili *iye* ili *ie*, vrlo rijetko *ye*,

i to, ako se ne varam, *iye*, uz male izuzetke, samo u dugim slogovima, dok mu *ie* treba bez razlike i za duge i za kratke slogove; trebaće dakle i na to bolje pripaziti, osobito na to dali Radnić piše, kako se čini, *iye* naročito u onim dugim slogovima koji su pod silaznim akcentom, u završecima zamjenične i pridjevne deklinacije i na samom kraju riječi, jer bi tada to moglo značiti da Radnić upotrebljava *iye* najviše u onim slučajevima gdje se je, kako ja mislim, *e* najprije rascijepilo u dvosložno *ije*. Jezik Radnićev treba uopće još dobro proučiti: on piše lijepom čistom štokavštinom (nema *šč* mjesto *št* ni *j* mjesto *đ*, samo uz *međa* ima *meaš* [2]), i on je, ako se ne varam, posljedni naš pisac što za vokalno *l* ima i primjerâ sa *uo* : *puok* (4), *duog* (2), *puot*.

U Zagrebu 13. augusta 1925.

M. Rešetar.